

**ОСОБЛИВОСТІ ПРОЯВУ ПСИХОЛОГІЧНИХ МЕХАНІЗМІВ
РОЗВИТКУ ПРОФЕСІЙНОЇ САМОСВІДОМОСТІ
МАЙБУТНЬОГО ВЧИТЕЛЯ ПОЧАТКОВИХ КЛАСІВ**

Стахова О.О.

кандидат психологічних наук, старший викладач

кафедри загальної, вікової та педагогічної психології

Житомирського державного університету імені Івана Франка

м. Житомир, Україна

З-поміж широкого розмаїття умов, що визначають сходження майбутнього педагога, зокрема початкової ланки шкільної освіти, до вершин професійної майстерності, є розвиток його професійної самосвідомості, яка забезпечує не лише розуміння та прийняття вимог конкретної професії, певного зразка відносин у ній, але й сприяє усвідомленню власних можливостей, ролі в обраній сфері соціальної взаємодії, формуванню самоповаги до себе як до знавця своєї справи, ефективній організації власної поведінки та діяльності.

Загальнотеоретичні аспекти проблеми становлення професійної, зокрема педагогічної, Я-підструктури студентської молоді відображені в дослідженнях І.В. Вачкова [1], А.К. Маркової [2], Л.М. Мітіної [4], В.П. Саврасова [5] й ін. У них, здебільшого, розкриваються особливості структурної організації, умови, чинники, окремі механізми розвитку, форми, методи, засоби, прийоми формування професійного «Я» студентів-майбутніх педагогів середньої та старшої ланок шкільного навчання.

Стосовно професійної самосвідомості майбутніх учителів початкових класів виявлено незначну кількість робіт (А.В. Мартинова [3], В.І. Юрченко [6], Т.М. Яблонська [7] й ін.). Наявні дисертаційні дослідження розкривають специфіку прояву, рівні розвитку окремих складових професійно-педагогічної Я-підструктури майбутніх учителів 1-4-х класів, зокрема їх Я-концепції, самооцінки професійно важливих якостей, шляхи підвищення рівня її розвитку,

розглядають здатність до рефлексії як умову функціонування професійної самосвідомості майбутніх представників педагогічної спільноти.

Водночас системне, цілеспрямоване вивчення психологічних механізмів розвитку професійної самосвідомості майбутніх педагогів початкової ланки шкільної освіти не було предметом окремих наукових розвідок, тоді як їх виявлення сприятиме пошуку ефективних шляхів цілеспрямованого формування даного феномена в контексті підвищення якості фахової підготовки.

Відтак, вдаючись до теоретико-методологічного аналізу досліджень, в яких у межах своїх наукових проблем фрагментарно розкривається залежність функціонування професійно-педагогічного «Я» особистості від низки утворень, нами було висунуто припущення про те, що психологічними механізмами розвитку професійної самосвідомості майбутніх учителів початкових класів є дві групи механізмів – особистісні (рефлексія, ідентифікація, цілепокладання, особистісна зрілість) та професійні (ціннісні орієнтації й мотиви вибору професії як основа професійної спрямованості суб'єкта трудової діяльності, його здібності), перші з яких визначають розвиток Я-підструктури представників юнацького віку, а другі – детерміновані особливостями педагогічної діяльності в цілому та специфікою професійної діяльності вчителя початкової ланки шкільної освіти зокрема.

У подальшому, з метою перевірки окресленої вище гіпотези нами було проведено емпіричне дослідження. Так, основним завданням першого його етапу стало виокремлення на основі узагальнення показників структурних складових (когнітивної, афективної й поведінкової) професійно-педагогічної самосвідомості трьох груп студентів із високим (14,0%), середнім (62,7%) і низьким (23,3%) рівнями розвитку професійного «Я». Другий же етап констатувального експерименту був спрямований на виявлення залежності функціонування професійної самосвідомості від зазначених у попередньому контексті рушіїв, які, як показали результати дослідницької роботи, перебувають у тісному взаємозв'язку з досліджуваним феноменом. При цьому,

зазвичай, найвищі значення вказаних психологічних механізмів притаманні студентам із високим, помірні – з середнім та найнижчі – з низьким рівнями розвитку професійної Я-підструктури.

Так, майбутні фахівці з високим рівнем професійного «Я» відрізняються задовільним рівнем розвитку особистісної зрілості, що характеризує їх як розсудливих, ініціативних, самостійних, вимогливих, емоційно врівноважених, доброзичливих осіб із адекватною самооцінкою, сформованими життєвими установками, прагненням досягти успіху в різних життєво важливих сферах, передусім професійній. Середній рівень педагогічної рефлексії, сформована професійна ідентичність, високі показники цілепокладання, котрі вказують на орієнтацію майбутніх учителів 1-4-х класів на дійсно педагогічну діяльність, зміст якої визначається професійними мотивами вибору професії, є свідченням активного поривання студентської молоді до оволодіння обраним фахом і стійкого бажання працювати за ним. Підтвердженням цьому є і притаманний досліджуваній даної групи високий рівень професійної спрямованості, в основі якого лежать професійні ціннісні орієнтації й внутрішні індивідуально-значущі мотиви вибору професії, котрі відображають прагнення юнаків із достатньо розвинутими в них педагогічними здібностями, зокрема емпатією та потребою в спілкуванні, присвятити себе викладацькій роботі в різних закладах освіти.

Для майбутніх педагогів початкової ланки шкільної освіти з середнім рівнем професійної Я-підструктури, як і для фахівців попередньої групи, характерний задовільний рівень особистісної зрілості. Низькі показники педагогічної рефлексії, недостатньо сформована професійна ідентичність, що представлена станом мораторію, середній рівень цілепокладання з притаманною йому частковою установкою на педагогічну діяльність, основу розвитку якої становлять соціальні мотиви, мотиви наслідування й престижу. Професійні та статусні ціннісні орієнтири, а також внутрішні соціально-значущі мотиви, котрі відображають, із одного боку – прагнення юнаків оволодіти обраною професією, з іншого – бажання зайняти гідне місце в суспільстві, визначають середній рівень професійної спрямованості студентів

цієї групи. Їхня орієнтація на зовнішню привабливість учительської професії, що ґрунтується на спілкуванні учасників педагогічної взаємодії, вимагає належного розвитку багатьох педагогічних здібностей, перш за все емпатії й комунікативних здібностей, які в досліджуваних вказаного рівня представлені середніми показниками своєї сформованості.

Майбутні фахівці з низьким рівнем професійно-педагогічної самосвідомості мають незадовільний рівень особистісної зрілості, що характеризує їх як легковажних, безініціативних, залежних від оточуючих, емоційно неврівноважених, імпульсивних, агресивних осіб із переважно неадекватною заниженою самооцінкою, несформованими життєвими установками та сенсом життя. Низький рівень педагогічної рефлексії, нав'язана ззовні, насамперед батьками, професійна ідентичність, низькі показники цілепокладання з несформованою установкою на педагогічну діяльність, котра представлена утилітарно-прагматичними, інфантильними мотивами й відсутньою мотивацією, є свідченням негативного ставлення студентів даної групи до вчительської професії, низького рівня професійно-педагогічної спрямованості, в основі якого лежать їх матеріальні цінності та зовнішні негативні мотиви вибору професії, що вказують на стійке бажання респондентів цієї групи за першої ж нагоди змінити дану професію й отримати інший фах. Рівень емпатії та комунікативних здібностей, які виступають одними з провідних у структурі педагогічних здібностей вчителя початкових класів, у цієї групи студентів є відповідно середнім і нижче середнього.

Проведений порівняльний аналіз кількісних показників професійного «Я» майбутніх фахівців та виокремлених у результаті теоретичного аналізу зазначених вище психологічних феноменів як механізмів розвитку професійної самосвідомості педагогів початкової ланки шкільної освіти дозволяє стверджувати, що між даними утвореннями існує прямий зв'язок. Математичним підтвердженням цьому є результати рангової кореляції Ч. Спірмена, коефіцієнти яких вказують на значущі кореляційні зв'язки ($p \leq 0,01$) між професійною самосвідомістю й рефлексією ($r_{xy} = 0,50$),

ідентифікацією ($r_{xy}=0,53$), цілепокладанням ($r_{xy}=0,58$), особистісною зрілістю ($r_{xy}=0,42$), професійною спрямованістю ($r_{xy}=0,71$) майбутніх учителів початкових класів, в основі якої лежать їх ціннісні орієнтації та мотиви вибору професії, а також емпатійними ($r_{xy}=0,47$) й комунікативними ($r_{xy}=0,31$) здібностями майбутніх представників педагогічної спільноти.

Таким чином, встановлена тенденція статистично значущих зв'язків між професійною самосвідомістю та окресленими вище феноменами дозволяє розглядати останні як внутрішні рушії, психологічні механізми розвитку професійної Я-підструктури майбутніх педагогів початкової ланки шкільної освіти. При цьому додатні значення всіх без винятку коефіцієнтів кореляції, котрі розкривають зв'язок між вищезгаданими утвореннями, дають підстави стверджувати, що чим вищий рівень розвитку виокремлених нами психологічних механізмів, тим вищий рівень професійного «Я» майбутніх учителів, і навпаки.

Література:

1. Вачков И.В. Основы технологии группового тренинга. Психотехники: учебн. пособ. Москва: Ось-89, 2008. 256 с.
2. Маркова А.К. Психология профессионализма. Москва: Знание, 1996. 310 с.
3. Мартынова А.В. Формирование самосознания будущего учителя начальной школы: дис. ... канд. пед. наук: 13.00.08. Новокузнецк, 2006. 250 с.
4. Митина Л.М. Формирование профессионального самосознания учителя. Вопросы психологии. 1990. № 3. С. 58-64.
5. Саврасов В.П. Особенности развития профессионального самосознания молодого учителя: автореф. дис. ... канд. психол. наук: 19.00.07. Ленинград, 1986. 21 с.
6. Юрченко В.І. Формування «Я-концепції» майбутнього вчителя в умовах педагогічного училища: дис. ... канд. психол. наук: 19.00.07. К., 1997. 190 с.
7. Яблонська Т.М. Розвиток здатності до рефлексії в професійному становленні особистості вчителя початкових класів: дис. ... канд. психол. наук: 19.00.07. К., 2000. 199 с.